

УДК 343.98

М.В. КОСТЕНКО, канд. юрид. наук, доц.,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ГРУП

Ключові слова: організована злочинність, організовані злочинні групи, злочинні організації, згуртованість, структура організованої злочинної групи

Професійна організована злочинність є одним із найнебезпечніших кримінальних явищ в Україні. Злочини, що вчиняються організованими злочинними групами, залишаються нерозкритими досить тривалий час, тому що відрізняються тривалою й ретельною організацією, використанням витончених способів злочину (підготовки, вчинення та приховування), застосуванням вогнепальної зброї, вибухових пристроїв, що, звичайно, негативно впливає на загальну криміногенну обстановку в країні.

У зв'язку з цим у кримінально-правовій, кримінологічній і криміналістичній літературі приділяється досить велика увага розробці й дослідженню проблеми організованої злочинності – найнебезпечнішої формі злочинних проявів [1–5].

У п.1 ст.1 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. міститься поняття «організована злочинність», під якою розуміється «сукупність злочинів, вчинених у зв'язку зі створенням і діяльністю організованих злочинних формувань» [6]. У законодавстві (ст.28 КК України) даються поняття злочинів, учинених організованою групою і злочинною організацією. Злочин вважається вчиненим організованою групою, якщо у його підготовці або вчиненні брали участь декілька осіб (три й більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасни-

ків групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. Злочин вважається вчиненим злочинною організацією, якщо його вчинено стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (трьох та більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для суспільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп [7–9].

Незважаючи на значний внесок таких науковців, як М.І. Бажанов, В.І. Бояров, В. Биков, В.В. Голіна, В.О. Коновалова у дослідженні проблеми організованої злочинності, деякі психологічні аспекти організованих злочинних груп залишаються недостатньо вивченими, що і є метою статті. Новизна роботи полягає в тому, що організовані злочинні групи розглядаються з точки зору соціальної психології, як різновид малих соціальних груп з урахуванням закономірностей їх виникнення та функціонування. Дослідження таких їх характеристик, як групові норми, групова згуртованість та структура групи, дозволяють використовувати їх в цілях послаблення злочинних груп і припинення їх функціонування, що є важливим моментом при вирішенні проблеми організованої злочинності.

Організовані злочинні групи є різновидом малих груп, під якими розуміються нечисленні по складу групи, члени яких об'єднані спільною діяльністю та перебувають у безпосередньому особистому спілкуванні, що є основою для виникнення емоційних відносин, групових норм і групових процесів [10, с.18].

У соціальній психології будь-яка мала група, до якої відносяться й організовані злочинні групи, відрізняється наявністю наступних характеристик: груповими нормами, груповою згуртованістю (характеристикою міжособистісних відносин в групі та підстав, на яких вони формуються), структурою групи (їх виділяється велика кількість).

Групові норми – це прийняті правила поведінки, що керують діями учасників та визна-

чають санкції покарання при їх порушенні [11, с.77]. Підпорядкування нормам є обов'язковим, так як від їх дотримання залежить ефективність діяльності групи. Норми існують у будь-якій групі та в будь-якому суспільстві, а їх порушення завжди передбачає покарання. Чим жорсткіші норми та суворіше покарання за їх порушення, тим більш авторитарною є група. Таким прикладом якраз і можуть служити організовані злочинні групи.

Спочатку норми задає лідер угруповання, а в процесі його функціонування вони можуть вироблятися й самою групою. Захищаються вони як лідером, так і самими членами групи шляхом санкцій і психологічного тиску на кожного суб'єкта окремо, змушуючи підкоритися цим нормам. Підпорядкування й виконання групових норм залежить від інформованості та згуртованості групи й пов'язане зі статусом учасника групи. Чим менше згуртованою є група, тим слабкіше підпорядкування й застосування санкцій. І, навпаки, чим згуртованішою й авторитарною є група, тим більш жорсткими мають бути норми та відповідальність за їх порушення.

Авторитарність – це стиль керівництва, який характеризується вираженою централізацією управлінських функцій і максимальним придушенням ініціативи підлеглих, усуненням їх від вирішення питань спільної діяльності. В якості засобів виступають накази й розпорядження, при цьому зворотній зв'язок із виконання спільної діяльності здійснюється у вигляді покарання [12, с.23]. Авторитарність злочинних груп впливає на їх згуртованість, посилюючи її, чим підвищує ефективність і тривалість існування такої групи та впливає на жорсткість у застосуванні норм і санкцій за їх порушення. Даний факт обумовлено такими аспектами влади, як ідентифікація та виникаюча на її основі референтність. Ідентифікація має на увазі підпорядкування лідеру в силу його особистісної привабливості для решти членів групи та бажання отримати від нього додаткову (емоційну) винагороду за підкорення. Референтність ґрунтується на ідентифікації з агентом впливу, коли член групи думає як її лідер, робить як він вимагає або як він поступає. Людина

залишається серед тих, до кого вона відчуває себе приналежною, навіть якщо їх поведінка здається несправедливою, а тиск – недружнім.

З нормами групи тісно пов'язані її цілі. Вони також, як і норми, значною мірою визначаються особистісними особливостями лідера злочинної групи. Буває так, що явно декларована ним мета може розходитися з його істинними приховуваними або несвідомими цілями, серед яких може бути і бажання маніпулювати групою або використовувати її з метою самоствердження. Така розбіжність декларованих та істинних цілей достатньо тривалий час може бути латентною для решти членів групи. Виявлення ж цієї невідповідності останніми може спричинити за собою процес розпаду групи.

Так само може мати місце розбіжність цілей групи з цілями окремих її учасників. Це дає своєрідний поштовх груповій динаміці, результати якого не завжди прогнозовані. Дані фактори можна використовувати з метою послаблення, розпаду групи та припинення її діяльності.

Групова згуртованість проявляється в тривалості функціонування організованої злочинної групи, стабільності її складу, наявності злочинних зв'язків між членами групи.

Основоположниками концепції групової згуртованості є американські психологи К. Левін, Л. Фестінгер, Д. Картрайт, А. Зандер, які визначали згуртованість як взаємну залежність членів групи, об'єднаних спільною метою, що робить їх готовими розділяти труднощі і згладжувати особистісні розбіжності [13, с.643].

До числа основних факторів згуртованості групи, на думку С. Кратохвіла, відносяться: задоволення особистих потреб за допомогою групи; узгодження цілей групи з потребами її членів; вигоди, що випливають із членства в групі; відносно невеликий обсяг групи; престиж групи і відповідно її членів; спільна діяльність; суперництво з іншими групами; негативне ставлення суспільства [11, с.86].

Високо згуртовані групи є стабільнішими, у них нижче змінюваність складу, що ми можемо спостерігати в сучасних організованих злочинних групах.

Групова згуртованість має ряд наслідків, у вигляді того, що члени таких груп будуть: здійснювати більший вплив на інших учасників; відчувати більшу безпеку; відстоювати групові норми і застосовувати санкції до відступаючим від цих норм; відчувати меншу вразливість як група в цілому [14, с.37].

Ефективність діяльності групи залежить від її членів (їх здібностей і особистісних якостей), структури (лідерства, ролей, норм, статусу, розмір групи, її складу), виконуваних завдань, а також згуртованості.

Природу групової згуртованості можна розуміти як емоційне явище. Вона тим вище, чим привабливішою є група в цілому, тобто, більша кількість членів групи подобається один одному. Також вона розуміється як результат згоди, подібності цінностей і поглядів. Людина прагне до людей й до груп, з установками та позиціями яких вона солідарна. Згода з думкою інших зумовлена потребою в соціальному визнанні, що забезпечує захищеність і емоційний комфорт.

Згуртованість розглядається й як ступінь задоволення потреб індивіда в групі. Чим їх більше задовольняється в групі, тим вища мотивація брати участь в ній (мотиваційна згуртованість). До основних потреб, що задовольняються в групі, належать потреби: в приналежності, спілкуванні, допомозі й захисті, у владі, престижі, повазі та самореалізації, матеріальні потреби. Для підвищення згуртованості необхідне створення системи мотивації, стимулів, системи нагородження та заохочення, корпоративного духу в організації.

Часто згуртованість супроводжуються антипатією та ворожістю стосовно інших груп [11, с.82].

Наслідками згуртованості є: відсутність виходу з групи, вплив групи на окремих її членів, почуття особистої безпеки (зниження тривожності, зростання самооцінки), зростання участі членів групи в її житті.

Згуртованість впливає на продуктивність групи, збільшуючи її. На це також впливають прийняті в організації норми та мотивація до спільної групової діяльності.

За своєю *внутрішньою структурою* сучасні організовані злочинні групи, що діють

на Україні, нагадують сицилійські й американські мафіозні «родини» з їх ієрархічністю та кримінальним лідерством. Очолює групу одна людина – лідер, основним обов'язком якого є керівництво групою, підтримка в ній порядку, розподіл доходів. У нього є один або декілька помічників – найбільш активних членів групи, «авторитетів» [15, с.6]. Вони збирають інформацію для керівника, передають його розпорядження підлеглим, виконують функції консультантів. Далі йдуть виконавці – рядові члени групи, які безпосередньо здійснюють злочинні операції [16, с.91].

Однією з ознак організованої злочинної групи є розподіл ролей між її учасниками відповідно до займаного становища – кожен з її членів виконує певну функцію, відповідає за свою сферу діяльності.

Внутрішньо групова роль – це поведінка, що будується з урахуванням очікувань з боку даної групи на основі сформованих в ній взаємин [10, с.20].

Учасники організованих злочинних груп характеризуються високим кримінальним професіоналізмом, вузькою спеціалізацією. Одні з них займаються інформаційним забезпеченням – збирають відомості про злочин, можливих замовників, потенційних жертв, використовуючи як джерело інформації знайомих у сфері бізнесу, політики, в адвокатських колах, ЗМІ. Інші особи можуть також вести спостереження за майбутніми жертвами для з'ясування їх розпорядку дня, встановлення місця проживання, роботи, відпочинку, одержання інших відомостей, необхідних для вчинення злочину [16, с.93].

Деякі члени угруповання можуть здійснювати приховування злочину. Такі угруповання можуть мати відповідні відділи – свою розвідку, інформаційні, аналітичні й технічні служби, охорону, яка займається розробкою заходів конспірації.

Відповідна частина групи може займатися розробкою плану, підготовкою злочину. Цю функцію виконують, як правило, організатори злочину, в число яких поряд із керівником групи можуть входити його зами.

До завдань осіб, які займаються забезпеченням технічними засобами, належить по-

шук і купівля зброї, вибухових пристроїв, підбір маскувальних засобів, екіпірування, фальшивих документів, пошук і підготовка транспортних засобів, у тому числі їх викрадення [16, с.92]. Використання транспортних засобів для спостереження за жертвою, доставки виконавця до місця злочину, його швидкого зникнення зумовлює наявність одного або декількох професійних водіїв.

Для спостереження можуть використовуватися прослуховуючі пристрої, звукозаписуюча техніка, відеокамери, тому в групі можуть бути й особи, які володіють спеціальними знаннями в цих областях.

У складі групи можуть бути й так звані кур'єри – особи, які здійснюють перевезення й доставку зброї, інших засобів.

Для безпосереднього вчинення насильницьких злочинів існують виконавці – особи, які мають спеціальну підготовку (військові, колишні спортсмени, працівники охоронних структур, правоохоронних органів), володіють професійними навичками стрільянина, вміють використовувати вибухові речовини і зброю.

У складі угруповання можуть бути й особи, які виконують функції по охороні організаторів і керівників злочинної групи. Для надання юридичних послуг злочинна організація може утримувати постійних адвокатів.

Важливою ознакою сучасних організованих груп є також наявність у їх складі корумпованих представників владних, управлінських структур, працівників фінансових і правоохоронних органів, які забезпечують безпеку такої організації [17, с.195–196] шляхом звільнення її членів від кримінальної відповідальності, здійснення впливу на органи, що розслідують діяльність злочинної організації, ознайомлення її керівника зі специфікою й методами роботи правоохоронних органів [18, с.177].

Організована група може здійснювати свою злочинну діяльність під прикриттям легальної фірми. Це може бути різного роду господарська, торговельна діяльність, надання юридичних, охоронних послуг.

Учасники організованих злочинних груп можуть виконувати одночасно й декілька функцій.

Таким чином, нами розглянуто основні психологічні характеристики організованих злочинних груп, як різновиду малих соціальних груп, до яких відносяться групові норми, групова згуртованість та структура групи. Вони суттєво впливають на ефективність та тривалість функціонування групи, яка є одним із важливих моментів в боротьбі з таким явищем як організована злочинність. Знання основних закономірностей та факторів, від яких залежить міцність організованих злочинних груп, дозволяють використовувати їх в цілях послаблення та руйнування останніх, що полегшує діяльність правоохоронних органів у вирішенні проблеми організованої злочинності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бажанов М. И. Понятие организованной преступной группы и преступной организации / Бажанов М. И. // Зб. наук. праць Харківськ. центру вивчення організованої злочинності. – 2000. – Вип. 1. – С. 7–25.
2. Бояров В. І. Особливості методики розслідування вбивств, скоєних в умовах протистояння злочинних угруповань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика та судова експертиза» / В. І. Бояров. – К., 2000. – 16 с.
3. Быков В. Признаки организованной преступной группы / Быков В. // Соц. законность. – 1998. – № 9. – С. 4–8.
4. Голина В. В. Бандитизм в Украине: криминологическая характеристика и проблема предупреждения / В. В. Голина // Государство и право. – 2007. – № 7. – С. 72–79.
5. Коновалова В. Е. Методика расследования убийств, совершаемых организованными группами / Коновалова В. Е. // Правові проблеми боротьби зі злочинністю: Книга 2. – Харків : Східно-регіон. центр гуманіт.-освітніх ініціатив, 2002. – С. 82–106.
6. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» : від 30.06.1993 р. // ВВР України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.
7. Кримінальний кодекс України (із змінами та доповненнями станом на 5 березня 2009

року) // Закони та законодавчі акти. – Х. : ТОВ «Одісей», 2009. – 248 с.

8. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про бандитизм» : від 07.07.1995 р., № 9 // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963–2000): у 2-х т. / [упоряд. М. П. Селіванов та ін.] ; заг. ред. В. Ф. Бойко. – К. : А.С.К., 2000– . – Т. 2: Роз'яснення Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах; Постанови Пленуму Верховного Суду України з організаційних питань. – 2000. – 423 с.

9. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» : від 23.12.2005 р., №13 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 2–6.

10. Марковская И. М. Основы социально-психологических знаний : учеб. пособие / Марковская И. М. – Челябинск : Изд-во ЮУ-рГУ, 2004. – 61 с.

11. Фурманов И. А. Основы групповой терапии : учебное пособие / Фурманов И. А., Фурманова Н. В. – Минск : Торрент книга, 2002. – 256 с.

12. Кондаков И. М. Психология : Илл. словарь / И. М. Кондаков. – 2-е изд. ; доп. и пере-

раб. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2007. – 783 с.

13. Корсини Р. Психологическая энциклопедия / Р. Корсини, А. Ауэрбах. – СПб. : Питер, 2006. – 1096 с.

14. Ялом И. Групповая психотерапия: теория и практика / И. Ялом. – Пер. с англ. – М. : Апрель Пресс, Изд-во Института психотерапии, 2005. – 534 с.

15. Быков В. Признаки организованной преступной группы / Быков В. // Соц. законность. – 1998. – № 9. – С. 4–8.

16. Костенко М. В. Убийства на замовлення: структура організованих злочинних груп / Костенко М. В. // Проблеми законності. – 2004. – Вип. 70. – С. 90–95.

17. Бахин В. П. Что такое преступная деятельность / Бахин В. П. // Вісник Луганськ. інту внутр. справ МВС України. – 2001. – Вип. 2. – С. 181–198.

18. Костенко М. В. Організовані злочинні групи, що спеціалізуються на вчиненні вбивств на замовлення (криміналістичний аспект) / Костенко М. В. // Актуальні проблеми правознавства: тези доп. та наук. повідомл. учасників наук. конф. мол. учених та здобувачів / відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 175–178. – (До 200-річчя Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого).

Костенко М. В. Психологічні характеристики організованих злочинних груп / М. В. Костенко // Форум права. – 2014. – № 3. – С. 150–154 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_3_25.pdf

Розглядаються організовані злочинні групи з точки зору соціальної психології, як різновид малих соціальних груп. Визначаються їх основні характеристики. Аналізуються психологічні аспекти групових норм, згуртованості, структури зазначених груп. Розкривається їх сутність та показується вплив на ефективність та тривалість функціонування організованих злочинних груп.

***

Костенко М.В. Психологические характеристики организованных преступных групп

Рассматриваются организованные преступные группы с точки зрения социальной психологии, как разновидность малых социальных групп. Определяются их основные характеристики. Анализируются психологические аспекты групповых норм, сплоченности, структуры указанных групп. Раскрывается их сущность и показывается влияние на эффективность и устойчивость функционирования организованных преступных групп.

***

Kostenko M.V. Psychological Characteristics of Organized Criminal Groups

It was considered organized crime groups from the point of view of social psychology, as a variety of small social groups. Their main characteristics were defined. The psychological aspects of group norms, cohesion, and structure of these groups was analyzed. Reveals their essence and shows the impact on the efficiency and sustainability of organized criminal groups.